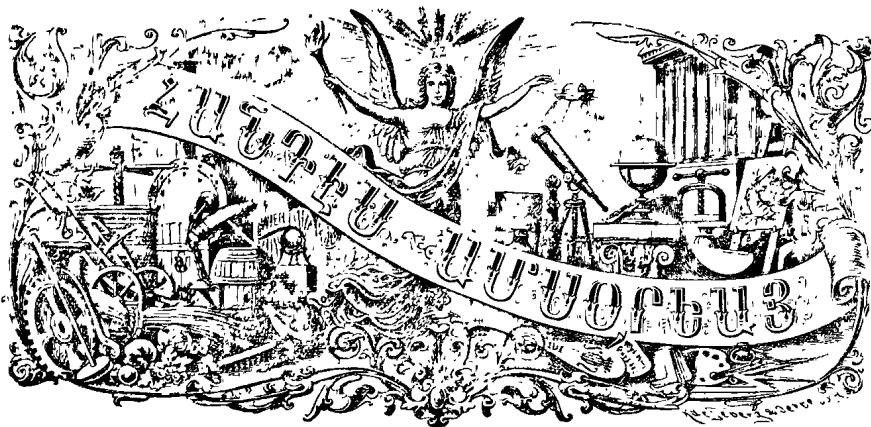

ԲՆՈՐՈՅՆԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԵՐԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏՆԵՐԱԿԱՆ

ԻԳ. ՅԱՐԻ 1910

Տարեկան 15 ֆր. ոսկի — 6 րբ.:
վեցամսեայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 րբ.:
Մեկ թիւ կ'արժէ 1.50 ֆր. — 70 կ.:

ԹԻԻ 10, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ

ԵԳԻՍԵՐԵԹՈՒԳՈՒՍԱՆ ԳՈՐԾԱՐԱՆԻ
ԳԻՐԱՆՆԵՐԱԿԱՆ

Հիսարթիւսի պաշտօնական ազգային, իրենց պաշտօնական ընդունած բնածին սովորութեանը համեմատ, չէ թէ միայն հայ ազգին հետ անընդմիջապէս յարաբերութիւն ու կապ ունեցող եւ յատկապէս իրենց վերաբերող եւ իրենց հետ զբաղող, ամէն — Ասորիոյ կայսերաց, Գրանսիրուանիոյ իշխանաց, զօրապետաց, կառավարաց եւ վերին վարչութեան — պաշտօնական գրութիւնները, պատճէնները, արտօնագիրները, նամակներն, արձանագրութիւնները, պարականութեան թղթերն, անգործագիրներն եւ այլն, ժողոված՝ քովէքով բերած եւ ապահով տեղ մը դնելով — այլ նաեւ օտար, բայց Նիսարթիւսի պաշտօնական եւ իրենց երկրին

պատկանող ամէն պաշտօնական գրութիւններն ամփոփած են: Աս բանս՝ մեծ հեռատեսութեան, սուր քաղաքակրթութեան եւ ընդարձակ գիտութեան նշան, եւ գոյութեան ու ճանաչման արժանի գործառնութիւն մըն է:

Ասոր Նկատմամբ, արդէն 1761, յուլիւսար Եփեսոս, Յովհ. Գոյնայի՝ արքունի գանձուն վերաւանդը, Գրանսիրուանիոյ վերին կառավարութեան այսպէս կը գրէ. « Հին ձեռագիրները, պատճէններն ու արձանագրութիւնները, ապահով ու կրակէ ապա տեղ մը դրած են Նիսարթիւսի պաշտօնական գրքային վարչութեան թղթատուութեամբ (տ. Թիւ 341):

Աս ամենատպաւոր տեղը կամ գիւտատունն ուր յիշեալ գրութիւններն ամփոփուած պահուած են, Արաքի Ա. Գրանսիրուանիոյ վաղեմի իշխանապետին գրեթէն է: Աս շէնքին յատկապէս երկու, իսկ հիմակ — մէկ՝ շատ ընդարձակ սրահին մէջ (որուն պատերը՝ մէկ ու կէս մեդրէն աւելի հաստութիւն ունին — կամարաւոր, եռապատիկ երկաթեայ դռներով ու երկաթէ զօրաւոր վանդակապատ պատուհաններով ամրացուած տեղ մըն է) դրուած են, այս ձեռագիրները:

Հոս՝ աս, այլեւայլ տեսակ ու այլեւայլ լեզուաւ եղած գրութիւնները՝ բարձրագոյն դասերու, պահապաններու, ձգողներու մէջ դիւլուսած, զետեղուած են: Բայց եւ այնպէս՝ մեծագոյն մասը դեռ քեանի վրայ կեցած է՝ բարձրագոյն դասերու պահապաններու եւ այլն քիչու-

Թեանը համար: Այնպէս որ մարդ չի գիտեր
թէ ինչ են եւ ինչ կը պարունակեն:

Ամէնէն աւելի ամփոփ ու կարգաւորեալ
կեցած է Կողմեայ ըստած կարծի փայտէ մեծ
պահարանը: Ատոր մէջ են ամէնէն հետաքրքրի
ու ամէնէն աւելի թանկագին գրութիւններն,
արձանագրութիւնները, պատճէններն, արտօնու-
թեանց կոնդակներն եւ այլն. իր 2700 կտոր
գրութիւն: Ատնք՝ — ինչպէս “Եղիսաբեթու-
պոլսոյ Հայք”, մատենագիրը կըսէ, — “Թէ-
պէտ խառն ի խուռն, իրարու քով եւ իրարու
վրայ կեցած են. բայց եւ այնպէս՝ մեծ կապոց-
ներու բաժնուած ու ըստ մեծի մասին առասա-
նով իրարու հետ կապուած են: Ամէն մէկ կա-
պոցն ունի իր յատուկ հռոմէական թիւն, եւ
կապոցին մէջ եղած գրութիւններուն ամէն մէկն
ունի դարձեալ իր յատուկ արաբական թուա-
նշանը”:

“Աս այլեւայլ տեսակ գրութեանց հա-
մառօտ ցանկն առած է Յովհաննէս Գարաշու-
նեան քաղաքապետը 1861ին, դեռ քաղքին
գլխաւոր քարտուղար եւ զիւանապետն եղած
ատեն: Աս ցանկէն, մարդ — թէպէտ աշխա-
տանքով ու շատ յոգնելէ ետեւ — կրնայ
փնտռածը գտնել”:

Բայց ցաւով պէտք ենք կրկնել ու շեշ-
տել այս բառը “գտնել” — Գտնել՝ եթէ որ
իրօք հոն է, ցանկին մէջ գրուած ու անցուա-
ծին պէս: Որովհետեւ ասան ատեն, օտար ոտքեր
զիւանատունը գացած, եւ օտար ձեռքեր հոն
անկարգութեամբ ամենայն ինչ տակն ու վրայ
ըլած, գրութիւնները տեղերէն շարժած, ու-
րիշ տեղ դրած, մոռցած ու թերեւս իրենց
հարկաւոր եղածները՝ հետերնին առած, հեռա-
ցուցած են:

Շատ հաւանական է, կը կարծենք, որ
Եղիսաբեթուպոլսոյ հայաքաղքին զիւանատանը
մէջ, շուրջ 70—80.000 կտոր այլեւայլ լե-
զուով ու այլեւայլ տեսակ նիւթ բովանդակող
գրութիւն, պատճէն, արտօնագիր, նամակ, ար-
ձանագրութիւն, անդորրագիր, կտակ կայ, եւ
այլն: — Բայց ինչպէս ըսինք, ասոնք անանկ ցիր
ու ցան են, եւ անանկ անկարգ կերպով ասդին
անդին ցրուած, մանաւանդ թէ նետուած ու
երեսէ ձգուած են, որ մարդ առաջին տեսու-
թեան կը շփոթի, կը միայ:

Տասը տարի մը կայ, որ քաղաքային վար-
չութիւնը գաւառապետին զրգելով՝ զիւանա-
տունը կարգի մը բերել ու կանոնաւորեալ ցանկ
մը շինել ուզած է: Բայց որովհետեւ աս այլեւ-

այլ տեսակ գրութիւնները մէկ լեզուով չեն
գրուած, բնական է, որ ամէն մարդ, մանաւանդ
թէ լեզուներ չհասկնող մարդ, ասոր չէր կրնար
ձեռք զարնել: Թէպէտ քաղաքային ընդհանուր
ժողովն որոշեց՝ որ այս գործը կարգի մը դնէ եւ
կերպով մը զանիկայ իրականացնէ, բայց ցանկն
առնողներն՝ ընելքներն լաւ մը կշռելէն ետեւ,
տեսան թէ ասիկայ անանկ դիւրաւ ըլլալու
բան մը չէ. հապա երկայն ժամանակի, մա-
նաւանդ թէ տարիներու գործ է: Ուստի հապ-
ճեպով մը գործքին սկսիլ չուզեցին: Որով
զիւանատանս գրութեաներուն կանոնաւորեալ
ցանկ մը յորինելը, թողուեցաւ լաւագոյն ժա-
մանակի մը, երբ որ այս բանիս գործագրու-
թեանը համար ըլլուելի զոհողութիւնն այնչափ
զգալի չ'ըլար:

Ինչպէս ինք իրմէն կրնայ ենթադրուիլ,
մենք՝ առաջիկայ ցանկին մէջ առած ենք միայն ազ-
գային ինդիւստրիա եւ նիւթերու վերաբերեալ
ան գրութիւններն, արձանագրութիւններն ու
պատճէնները, որոնք Եղիսաբեթուպոլսոյ Հայոց
համար արուած ու որոնք պարզապէս իրենց
պատկանեալ գրութիւններ են: — Մէկաշինն՝
որոնք ազգայնոց հետ յարաբերութիւն չունին,
թէպէտ եւ անցուած են բուն ցանկին մէջ,
բայց մենք՝ մեր ցանկին մէջ չենք առած: —
Ուստի եւ ուր որ թիւ մը, եւ կամ ետեւէ ետեւ
քանի մը թիւ պակաս կը գտնէ ընթերցողը՝
նշան է, թէ այն թուերն ազգայնոց վերաբե-
րեալ նիւթեր պարունակող գրութիւններ չեն:
Ցանկնք արդ, այս ցանկին բովանդակու-
թիւնն, — որուն տիտղոսն է.

ԿԱՂՆԵԱՅ ՊԱՇԱՐԱՆԻ ՄԷՋ ԳՏՆՈՒԱԾ
ՊԱՏՃԷՆՆԵՐՆ ՈՒ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա. Թ Ր Ա Ր

1. 1689, սեպտ. 1. Միջայէլ Աբաֆի,
Դրանսիականիոյ՝ իշխանին պաշտպանութեան
թուղթը՝ Դրանսիականիայի մէջ գաղթած հայե-
րուն համար: Ցուեալ կերպով զղեակէն: —
Վաւերական ընդօրինակութիւն:

2. 1690, փետր. 7. Պաշտպանութեան
թուղթ Միք. Աբաֆի Ա. էն, Պաշպալովի Հայոց
համար, ֆոկարաշի զղեակէն տրուած: —
Սկզբնագիր եւ անոր ընդօրինակութիւնը:

3. 1713, նոյ. 25. Միք. Աբաֆի Բ. ին
Աւստրիայի կայսեր գրած յանձնարարական
թուղթը, որ թող տրուին Պաշպալովի ազգային-
ներն իրենց բնակութեան տեղը: — Աս յա-

ձնարականին քով կեցած է նաեւ Հայոց աղա-
շանքը — Նմանապէս Աւստրիայի կայսեր պա-
տասխանն. որուն համեմատ աղաշանքը կ'ընդու-
նուի: — Աս ամէն գրութիւնները՝ ծրարի մը
մէջ քովէքով կեցած են, — ու վաւերացած
ընդօրինակութիւններ են:

4. 1733, աւգ. 11. Կարողս Զ. կայսեր
առանձնաշնորհութեան թուղթը: Թիթեղէ տփի
մէջ՝ բնագիր: Ասոր նայելով՝ Պաշպարով՝ Եղի-
սաբեթուպոլիս անունի տակ, գիւղաքաղաքի կը
բարձրացուի: Ասկից զատ, Եղիսաբեթուպոլսոյ
հայերուն՝ շատ մը արտօնութիւններ եւ առանձ-
նաշնորհութիւններ կը արտ.ին:

5. 1746, հոկտ. 3. Մարիամ Թերե-
զիայի արտօնութեան կոնգակին վաւերացած
ընդօրինակութիւնը — Կարողս Զ.ին առանձ-
նաշնորհութեանցը հաստատութեամբ: —
Սկզբնագիր օրինակն աներեւոյթ եղած է:

6. 1758, նոյ. 28. Մարիամ Թերեզիայի
առանձնաշնորհութեան պատճէնը, պընձէ տփի
մէջ, բնագիր: — Ասոր մէջ՝ Կարողս Զ.ին ար-
տօնութիւններն ամրացուելէն ետեւ, շատ մը
իրաւունքներ եւ ազատութիւններ կը շնորհուին
Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց:

7. 1758, աւգոստ. 31, Մարիամ Թերե-
զիայի տուչութեան թուղթը (donatial) գեղին
թիթեղէ տփի մէջ: Բնագիր: — Ասոր համեմատ՝
Պաշպարովի արքունական երկրակալութիւնը՝
Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութեան կը
շնորհուի: — Ասոր քով կեցած է նաեւ վաւե-
րացեալ ընդօրինակութիւն մըն ալ:

8. 1785, յունուար 27. Յովսէփ Բ.
կայսեր արտօնութեան թուղթը: Բնագիր: Ասոր
մէջ կ'ամրացուին Մարիամ Թերեզիայի առանձ-
նաշնորհութիւններն ու տուչութիւնը:

9. 1786, դեկտ. 27. Յովսէփ Բ. կայ-
սեր, երկրորդ առանձնաշնորհութեան պատ-
ճէնը, թիթեղէ տփի մէջ: Բնագիր: Ըստ այսմ՝
Եղիսաբեթուպոլիս, ազատ թագաւորական
քաղքի կը բարձրանայ:

10. 1758, նոյեմբ. 28. Մարիամ Թերե-
զիայի առանձնաշնորհութեան թիղթին վաւերա-
ցած ընդօրինակութիւնը. — մետաքսէ ծած-
կութի տակ:

11. 1786, դեկտ. 27. Յովսէփ Բ. կայ-
սեր արտօնութիւնին վաւերացած ընդօրինակու-
թիւնը՝ Հունիստ եւ Զաշանտ միացեալ գաւառ-
ներուն 1788 սեպտ. 4ին հրատարուած վկայա-
գրով մէկտեղ:

12. 1791, հոկտ. 11. Լէոպոլդոս Բ.
կայսեր՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային խոր-
հրդին եւ հասարակութեան ըրած երդման
ձեւին վրայէն յօրինուած պատճէն: Մետաք-
սակազմ:

13. 1792, դեկտ. 6. Փրանկիսկոս կայսեր
ընելի հպատակութեան երդման ձեւին սկզ-
բնական բնագիրը:

14. 1758, աւգոստ. 31. Կանոնադրու-
թիւններ ու օրոշումներ (Statutorium man-
datum): Բնագիր: Որոնց համեմատ յանձնա-
կատարներ կը դրուին Պաշպարովի երկրակալու-
թիւնը՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան
յանձնելու համար:

15. 1758, նոյեմբ. 30. Յովհաննէս
Նով, եւ Յովսէփ Պոչգորի ստորագրութեամբն
ու կնքով յօրինուած կանոնադրական (statu-
torialis) վկայագիր: Որուն համեմատ Եղիսաբե-
թուպոլսոյ հասարակութիւնը կ'ամրացուի Պաշ-
պարովի երկրակալութեան ընդունելութեանը
մէջ. ու երկիրը՝ քաղքին վրայ կ'անցուի: —
Ասոր դէմ՝ Պէդլէն կոմսին եւ Զաքարիաշեան
գերդաստանին կողմանէ ընդդիմադրութիւն
կ'ըլլուի: — Աս յարուցած ընդդիմադրու-
թեանց դէմ՝ արքունական վերին կառավարու-
թեան առջեւ դրուած դատախազութիւնը:
Սկզբնագիր:

16. 1758, սեպտ. 12. Յովհ. Նով եւ
Յովսէփ Պոչգորի բնագիր վկայականներն, որ
արքունական գանձուն վերատեսուէ Յովհ. Գոլ-
նայիի հրամանով՝ Էրնյէի, Հունտորֆի, եւ
Ռուտայի կալուածատէրութիւններն, առանց
օրելից հակառակութեան, Եղիսաբեթուպոլսոյ
հայ հասարակութեան յանձնուեցան:

17. 1758, սեպտ. 9. Յովհ. Գոլնայի,
արքունեաց գանձուն վերատեսուչին եւ Յովհ.
Յոմպիի վկայականներն, որ Գաբրիէլ Պէդլէն
կոմսին յանձնակատարը՝ Յովսէփ Պոլո, Պաշ-
պարովի արքունական կալուածատէրութիւնը՝
արքունի գանձուն տուած է 60.000 Ֆիօրինով:
Միեւնոյն միջոցին արքունական գանձը՝ Եղիս-
աբեթուպոլսոյ հասարակութեան կու տայ, այս
Պաշպարովի երկրակալութիւնը, — զոր քաղ-
քին հասարակութեանը վրայ կ'անցնէ: —
Երկին սկզբնական օրինակ եւ մէկ վաւերացուած
ստանցման պատճէն (transsumptio):

18. 1758, յունիս 29. Գաբրիէլ Պէդ-
լէն կոմսին, Էքսենտիտո Իդիօքուցի եւ Աստուա-
ծատուր Վիգալեանի, Եղիսաբեթուպոլսոյ հասա-
րակութեան յանձնակատարներուն հետ ըրած

